

نگهداری و مشارکت در منابع: تضاد یا تکامل

فصلنامه اطلاع رسانی، دوره ۱۰، شماره ۲

نوشته: بابک پرتو

کلیدواژه ها

• حفاظت و نگهداری مواد کتابخانه ای • مشارکت در منابع • امانت بین کتابخانه ای • مواد میکرو.

چکیده

وجود سازگاری یا تضاد در امر حفاظت و نگهداری و سهیم شدن کتابخانه‌ها در منابع یکدیگر، هدف بررسی حاضر است. کتابخانه‌ها از یک طرف، با شرکت در طرح مشارکت درصدد گسترش ارزشهای علمی منابع خود هستند و از سوی دیگر، با پایین آوردن سطح استفاده از مواد و جابه جایی آن، جهت کاهش هزینه‌های حفاظت تلاش می‌کنند. به نظر می‌رسد کاغذی که نوشته بر روی آن چاپ می‌شود و محیط نگهداری مواد، از شرکت کتابخانه در طرح مشارکت، برای مواد خطر بالقوه‌تری محسوب می‌گردد.

از مشکلات عمده در این راه، تعریف و کاربرد دقیق اصطلاحات حفاظت و نگهداری و نوع مشارکت است. در این مورد، بین موادی که باید به شکل اصلی خود نگهداری شوند و آنهایی که باید محتوای فکریشان را حفظ کرد، شایسته است تفاوت قائل شد. در طرح مشارکت، تنها دسته اخیر وارد می‌شوند. تهیه نسخه مجدد و تبدیل به اشکال میکرو، تنها دسته اخیر وارد می‌شوند. تهیه نسخه مجدد و تبدیل به اشکال میکرو، نوعی از حفاظت است که می‌توان قبل از امانت دادن، به منظور رفع تضاد بین دو هدف مذکور انجام داد. فائق آمدن بر مشکلات تهیه اشکال میکرو و نسخه‌های تکراری، و نحوه استفاده از آنها باید مورد توجه کتابخانه‌ها قرار گیرد.

پیشرفتهای فنی، توجه بیشتر به فهرستنویسی و رده‌بندی مواد میکرو، تدوین مقررات امانت بین کتابخانه‌ای، استفاده از طرحهای تعاونی و هدایت کتابخانه‌های عضو شبکه به وسیله سازمانهای ملی، می‌تواند ضمن کاهش مشکلات موجود و هزینه‌های اجرایی، منافع مشارکت در طرح را افزایش دهد.

در نهایت، بالا بردن کیفیت مواد مورد استفاده، اسیدزدایی و بهبود شرایط محیطی، به همراه توجه به عوامل انسانی و آموزش مدیریت کتابخانه‌ها و رفع اشکالات فنی می‌تواند ضامن موفقیت برنامه‌های در دست اجرا باشد.

نگهداری و محافظت از مواد کاغذی و سهیم شدن کتابخانه‌ها در منابع یکدیگر، مسائلی را در زمینه سازگاری دو هدف مذکور پیش آورده است. آشکار است که امانت دادن مواد، عمر آن را به واسطه فرسودگی فیزیکی مواد کم می‌کند و در ضمن به نظر می‌رسد امانت دادن مواد به سایر کتابخانه‌ها، از نظر اقتصادی مقرون به صرفه نخواهد بود. زیرا منجر به افزایش هزینه نگهداری مواد خواهد شد. از طرف دیگر، موادی که ارزش "نگهداری" دارند، اگر در طرح مشارکت منابع شرکت نداشته باشند بسیاری از ارزشهای علمی و دانش اندوزی خود را از دست خواهد داد.

سهیم شدن در منابع، از زمره کم خطرترین و اگر نه کمترین - خطرناک برای "مجموعه" به شمار می‌رود. خطر اصلی، در کاغذی است که نوشته روی آن چاپ می‌شود و محیطی که کتاب در آن نگهداری می‌گردد. تخمین زده شده است که: عمر مورد انتظار کتابهایی که امروزه منتشر می‌شوند ۳۰۰ سال کمتر از کتابهای منتشره در قرن شانزدهم میلادی است (تخمین زده شده که ۱/۴ تا ۱/۳ مجموعه کتابخانه‌های تحقیقاتی آمریکا در حالت ناپایدار و خطرناکی به سر می‌برند). گرچه در مورد مجموعه کلیه کتابخانه‌ها نمی‌توان با اطمینان و دقت سخن گفت؛ اما آشکار است بخشی از مجموعه هر کتابخانه‌ای در دنیا، در حالت متزلزل و ناپایداری به سر می‌برد. سهم عمده علل فساد مواد کتابخانه‌ای به شرایط بد آب و هوا مربوط است: حرارت ۱۸ تا ۲۴ درجه سانتیگراد و رطوبت ۴۵ تا ۵۵ درصد، می‌تواند شرایط مناسب برای جلوگیری از فساد بیشتر این مواد محسوب گردد.

بخشی از مشکلات بحث در مورد "حفاظت"، این است که کتابداران در کاربرد این اصطلاح دقیق نیستند، و معنی دقیقی برای اصطلاح مذکور در اختیار ندارند. تقریباً به اندازه تنوع مواد، تنوع حفاظت وجود دارد: صحافی، مرمت، اضافه کردن نسخه‌های تکراری، چاپ مجدد، گرفتن میکروفیلم و گرفتن فتوکپی بر روی کاغذهای بدون اسید و هر کدام از کاربردهای تکنولوژی جدید برای حل مسئله حفاظت، تماماً در حیطه تعریف حفاظت قرار می‌گیرند. حتی تنوع بیشتر تکنیکها را می‌توان در ضبط صدا، عکسبرداری، نوارهای مغناطیسی، نوارهای ویدئو و دیسکهای کامپیوتری یافت - روشها و اشکالی که با گذشت زمان، برای نگهداری اطلاعات علمی و فنی ابداع شده‌اند.

در اینجا، بیشتر نظر بر بحث پیرامون متون چاپی است. حتی در این رده منفرد از مواد که وسیع به نظر می‌رسند، ما باید برای هر مسئله زوال و فساد مواد، راه حل بخصوصی عرضه نماییم. در رده بندی مواد دارای مسئله، تفاوتی اساسی وجود دارد: آنهایی که باید در شکل اصلی خود نگهداری شوند، و آنهایی که تنها باید محتوای فکریشان را حفظ کرد. برای گروه اول، باید کلمه "نگهداری" را به کار برد که شامل بخشی بزرگ از مواد است. نگهداری (Conservation) از نظر فنی به معنای مرمت و اعاده نمودن وضع به صورت اولیه فیزیکی خود است. این مواد عمدتاً شامل نسخ دستنویست و کتب کمیابی است که به ندرت امانت داده می‌شوند و اگر در حالت شکننده‌ای قرار داشته باشند، هرگز امانت داده نمی‌شوند. در نهایت و به طور خلاصه، موادی که باید در شکل اولیه شان حفظ گردند و برای برخی محققان ارزش حیاتی دارند، در دامنه بحث مشارکت در منابع و نگهداری قرار نمی‌گیرند.

اصطلاح "حفاظت" (Preservation) برای گروه دیگری از مواد به کار می‌رود؛ موادی که از نقطه نظر محتوای فکری نگهداری می‌شوند و شامل طیفی وسیع و متنوع اند. نشریات و روزنامه‌ها به علت انبوهی و غالباً شکنندگیشان، معمولاً محتاج تهیه فتوکپی و میکروفیلم هستند، که نوعی از حفاظت قبل از امانت دادن کتابخانه به شمار می‌روند. کتبی که پس از اواسط قرن حاضر انتشار یافته اند و ناشران آنها، کاغذهایی از خمیر چوب (Wood pulp) را در مقیاسهای وسیع به کار

برده اند، احتیاج به کاری مشابه دارند. این دو گروه از مواد، غالباً به علت دارا بودن صفحات شکننده، عمده مسائلی را که از تضاد احتمالی بین حفاظت و شراکت در منابع بر می خیزد، ایجاد می کنند. ولی روشهای تثبیت شده حفاظت و عمدتاً تهیه میکروفیلم، تولید مجددی را سبب می شود که به نوبه خود می تواند نسخ لازم برای امانت دادن را تامین کند و بنابراین قادر خواهد بود بسیاری از تضادهای بین دو هدف را حل نماید.

در حالی که تهیه میکروفیلم، رایجترین روش حفاظت است، اما دارای نقایصی نیز هست. روش مذکور، برای مجلدات صحافی شده و عمدتاً آنهایی که مورد صحافی مجدد قرار گرفته اند مناسب نیست _ به نحوی که در برخی مواقع منجر به نابودی تدریجی مواد چاپی خواهد شد. مجلدات مذکور را اغلب به سادگی نمی توان در نقطه ای قرار داد که دوربین بتواند از قسمتهای دلخواه آن فیلم بردارد و بنابراین مامور تکثیر، یا باید شیرازه های صحافی را از هم باز کند (که به نابودی جلد منجر می شود) و یا اینکه از گرفتن عکس و تهیه کپی صرف نظر نماید. علاوه بر آن، استفاده از این روش، به وسایل و تجهیزات گرانقیمتی که بایستی در محلی نصب شوند نیاز دارد. لذا با در نظر گرفتن مشکلات مذکور و مشکلاتی که در مورد تهیه میکروفیلم وجود دارد، باید سعی کرد که ناشران را به استفاده از کاغذهای بدون اسید در تولید محصولاتشان مجبور نماییم.

با این حال، تهیه و گرفتن میکروفیلم دارای فوایدی نیز هست. اکثر کتابخانه های تحقیقاتی، از نسخه اصلی فیلم می گیرند، و نگاتیو فیلم را نگهداری کرده و پوزیتیو آن را به متقاضیان می فروشند. در چنین شرایطی، نگاتیو نگهداشته شده نیز، برای نسخه های بعدی مورد تقاضا، به صورت یک "منبع" درمی آید _ به نحوی که نسخه اصلی دیگر جهت فیلمبرداری دست به دست نمی شود. کتابخانه هایی که فیلم را خریده است، نسخه خریداری شده را به عنوان بخشی از مجموعه خود نگهداری می کند و محلی برای اشتراک منابع جهت کتابخانه های دیگر می گردد.

رشد مواد مورد اشتراک به شکل میکرو در واقع افزایش مجموعه ها با خرید میکروها، دو سنوآل اساسی را پیش می آورد. روشن است که کتابخانه ها اتکالی بیشتری بر منابع به شکل میکروفیلم پیدا می کنند و طبیعی است که باید نسبت به موقعیت میکروها حساسیت بیشتری پیدا کنند. معمولاً کتابدارانی که با میکروها کار می کنند و خدمات خود را در ارتباط با مجموعه بزرگی از آنها ارائه می دهند، از ناراحتی و خستگی هایی که پیش می آید شکایت دارند. امروزه غالباً پرسیده می شود که با معجزه هایی که در صنایع تصویری پیش آمده، علت تکیه بر چنین وسایل ضعیفی برای خواندن میکروفرمها چیست؟ به نظر می رسد که راه حل، وارد آوردن فشار از سوی کتابخانه ها به تولیدکنندگان، در راه توسعه وسایل خواندن میکروفرمها باشد؛ با پیشرفتهایی که در زمینه تکنولوژی تولید وسایل فیلمبرداری پیش آمده، می توان عکسبرداری را بدون صدمه رساندن به صحافیها انجام داد و نسخه های متعددی از کتابها تهیه کرد. ماشینهای مذکور، همراه با استفاده از کاغذهای بدون اسید، برای اشتراک در منابع، بدون صدمه رساندن به نسخه اصلی و در واقع برای جایگزینی منطقه ای کتب زوال پذیر با نسخه های محکم و با دوام، فرصتهای جدیدی فراهم می آورد.

در ضمن، باید از اهمیت روزافزون میکروفرمها در مجموعه خود آگاه باشیم. آنها در واقع، تیمان کتابخانه ها هستند. این مواد، به ندرت به طور کامل فهرست نویسی می شوند. و از همین رو و به دلیل این غفلت، میکروفرمها کمتر از آنچه که در محتوایشان وجود دارد مورد استفاده قرار می گیرند. نهایتاً باید در راستای یک طرح ملی تعاونی برای گسترش سوابق کتابشناختی میکروفرمها فعالیتهایی به عمل آید. اگر دسترسی به مواد مذکور همچنان از سایر مواد کمتر باشد، اکثر تلاشهای ما در امر حفظ و مشارکت در منابع بی ثمر خواهد بود.

کتابهای دارای صفحات شکننده، در هر شرایطی از صحافی که باشند، به جایگزینی با یکی از اشکال برای استفاده محلی یا امانت دادن احتیاج دارند. مسئله دیگر در بحث کلی حفاظت مجموعه ها، به آن دسته از مواد جلد شده ای مربوط می شود که صفحات شکننده ای ندارند؛ اما دارای صحافی آسیب پذیر و صدمه دیده اند. در این مورد خاص، تضاد بین اشتراک در منابع و حفاظت آشکار است. مجلدات مرمت یا اصلاح شده _ بخصوص وقتی که قرار است در فاصله ای دور به امانت داده شوند _ در معرض خطر صدمه دیدن هستند و باید مراقبت ویژه ای از آنها به عمل آید. در این راستا کارکنان، باید دستورالعملهای مشخصی برای بسته بندی مواد ارسالی و عودت مواد دریافتی در اختیار داشته باشند و در صورت امکان، باید بسته ها را بیمه کرد. خوشبختانه مواد مذکور، کوچکترین گروه از مواد امانت گرفتاری یا مواد امانت داندی هستند و بنابراین حفاظت تام از آنها کاملاً امکان پذیر است.

در مجموع، تنوع روشهای نگهداری، استفاده از نسخه های مکرر و یا دوباره تولید شده، و سیاست و روشهای حاکم بر امانت بین کتابخانه ای می تواند مجموعه ها را _ بخصوص مدارکی را که دارای صحافی و اوراق شکننده هستند _ در برابر خسارتهایی که ممکن است اشتراک در منابع پیش آورد حفظ نمایند. به عنوان آخرین راه حل، کتابخانه می تواند از امانت دادن بخشی معین از مجموعه _ براساس شرایط خود _ خودداری نمایند. البته حتی المقدور باید از چنین انتخابی اجتناب نمود؛ زیرا امروزه، اشتراک در منابع، مانند نگهداری مشارکتی حیاتی در دنیای آموزش است. عمل مذکور، عملی سخاوتمندانه است که دارای پاداش خاص خود است.

اصل منافع متقابل، براساس سنت طولانی و فعل همکاریهای بین کتابخانه ها برقرار گردیده است. از ابتدایی ترین اشکال چنین همکاریهایی، امانت بین کتابخانه ای تحت مقررات معین و پذیرفته شده است. مقررات مزبور، غالباً حفاظت بیشتری برای مواد، نسبت به استفاده محلی قائل می شوند. به عنوان مثال، در ایالات متحده، انجمن کتابداران امریکا فعالیت مذکور را رهبری کرده و مقررات خاصی برای آن وضع نموده است. و دنبال آن در این کشور، کتابخانه ها برای اشتراک منابع، سازمانهای محلی، منطقه ای و ایالتی تشکیل دادند.

توافقیهایی که در این زمینه به عمل می آید، برای امانت بین کتابخانه ای امکانات گسترده تری فراهم می کند و برای کتابخانه ها نیز جهت امانت عنوان معینی به صورت نسخه تهیه شده ای از آن، فرصتی پیش می آورد. بنابراین قوانین امانت، در خود عنصری از حفاظت مجموعه ها را در بر دارد. از فواید آشکار تعاون بین کتابخانه ای، حفاظت مواد کتابخانه ای است. با تاسیس مراکز توسعه و تشویق امانت بین کتابخانه ای در مناطق گوناگون _ و ترجیحاً در یکی از کتابخانه های فعال آن منطقه _ تمام اعضا می توانند در هزینه های تسهیلات خاص، تجهیزات گرانقیمت، تربیت و آموزش کارکنان شریک شده و هزینه سرانه را برای کتابخانه های انفرادی کاهش دهند.

هیچ کتابخانه ای نباید و نمی تواند هر مدرکی را در صورت احتیاج، حفظ کند. در این زمینه، کوشش تعاونی، مسوولیت حفاظت و نگهداری را تقسیم می نماید. تقسیم بندی به صورت منطقه ای، ملی و یا برحسب نوع کتابخانه، برحسب موضوع و یا قدمت مواد، می تواند به میزان بسیار زیادی از سنگینی بار هر کتابخانه بکاهد. همچنین این نحوه تقسیم

کار، سبب می شود که سوابق نگهداری عناوین در هر کتابخانه مشخص شود _ به نحوی که هر کتابخانه از محل عنوان یا نسخه مورد درخواست خود آگاهی خواهد داشت. در کشورهای پیشرفته سوابق عناوین نسخه های حفاظت شده را در نظامهای پیوسته _ (On line) ای چون ARLR, LIN, OCLC و غیره نگهداری می کنند. البته نگهداری سوابق مذکور در نظامهای دستی نیز، امکان پذیر است. لذا، این کوشش تعاونی را نباید تا برپایی و ایجاد نظامهای ماشینی پیوسته، به تاخیر انداخت.

ارزش همکاریهای تعاونی در حفاظت و اشتراک منابع و لزوم رهبری سازمانهای ملی در این امر، باید مجدداً مورد تأکید قرار گیرد. در کتابخانه بریتانیا (British Library)، برای کتاب خوانی (book scanning) روشی اجرا می شود که به صورت تجاری قابل عرضه است. در روش مذکور، مواد چاپ شده به شکل بازخوانی ماشینی (Machine Readable) در می آید. گزارشهایی که درباره این روش انتشار یافته، مشخص می کند که تبدیل به سرعت انجام شده و در هنگام انتقال نوشته ها به اسناد و کتب نیز، هیچ گونه خسارتی وارد نمی آید. علاوه بر این، پس از اینکه مواد به صورت رقمی (digital) درآمد، می توان بارها بدون محدودیت و بدون اینکه خسارتی به تصاویر وارد آید، نسخه برداری را تکرار کرد.

کتابخانه کنگره (Library of Congress) در حال حاضر، بر روی برنامه ای آزمایشی کار می کند که از یک بازخوان (Scanner) برای انتقال تصاویر به دیسک، استفاده می نماید. برنامه مذکور دو مرحله دارد: اول، انتقال مواد چاپی به دیسکهای رقمی (digital discs)، و دوم، انتقال تصاویر رقمی (graphic images) به صفحه های ویدیویی (Video discs). پس از اتمام دو مرحله انتقال، مواد انتقال یافته در پایانه های کتابخانه (terminals)، بدون تاخیر قابل دسترسی هستند. پس از مدتی، انتقال تصاویر به محل های دورتری نیز امکان پذیر است. براساس گزارشی، طی یک برنامه سه ساله، کتابخانه کنگره می تواند نشریات ادواری، نسخ دستنویس، میکروفورمها، نقشه ها و صفحات موسیقی، اسلایدها، فیلمهای سینمایی و غیره را در نظام مذکور وارد نماید. همزمان، کتابخانه کنگره در حال اجرای برنامه عمده ای برای اسیدزدایی (deacidification) کتب چاپی است و امید است که با پیشرفت تکنولوژیهای مربوط، حاصل برنامه در سطح دنیا برای کتابخانه ها و مراکز آرشیوی مفید واقع شود.

برنامه های دیگری نیز، با ماهیتهای مشابه در مناطق مختلف در حال اجراست. کتابخانه های ملی در سطح کشورها، باید رهبری و مسوولیت برنامه های مذکور را به عهده بگیرند؛ زیرا ابزار مذکور در این مرحله، برای کتابخانه های انفرادی گران و بسیار پرهزینه اند. از فواید عمده برنامه های مزبور، تقارن حفاظت و اشتراک در منابع است. این روشها، تبدیل مواد چاپی به شکل رقمی را سبب می شوند و نسخه تبدیلی آماده انتقال به کتابخانه های متقاضی می گردد. بنابراین، در کتابخانه های آینده، هیچ گونه تضاد احتمالی بین حفاظت و اشتراک در منابع وجود نخواهد داشت؛ زیرا ارائه یکی از خدمات مذکور، به ارائه جنبه دیگر آن منجر خواهد شد.

مسائلی که در اطراف این بحث وجود دارد، بیشتر عملکرد عوامل انسانی است تا تکنولوژیکی. واضح است که مهمترین مسئله، غفلت کلی مدیریت کتابخانه در مورد حفاظت است. چنین غفلتی ایجاب می کند که سازمانهای ملی، اولویت اهمیت بیشتری به مسئله _ بیش از آنچه در گذشته بدان داده شده است _ بدهند. ما به سرعت به نقطه ای نزدیک می شویم که در بسیاری از کتابخانه ها وجود دارد _ بخصوص آنهایی که دارای شرایط کنترل محیطی نیستند. نقطه ای که دیگر نمی توانیم در اعمالی که لازم است انجام شود تاخیر بیندازیم. ما قبلاً موادی را که غیرقابل جایگزین هستند از دست داده ایم. بنابراین هرگونه تاخیر بیشتر، به مقادیر مواد از دست داده خواهد افزود، زیرا مواد حیاتی به عمری خواهند رسید که در آن تجزیه و فساد سرعت خواهد گرفت. چنین غفلتی بسیار پیش از تهدیدی است که به وسیله اشتراک در منابع بقای مجموعه ها را در معرض خطر قرار می دهد.

البته اگر در برابر مواجهه با مسئله مذکور تا حدی قابل درک است. حدود آن بیش از اندازه هراس انگیز است. هزینه ها بالا خواهد بود، و تکنولوژی لازم برای انجام کار با اینکه موجود است، اما برای همه قابل دسترسی نیست. رهیافتهای تعاونی به مسئله و پیشرفتهای تکنولوژیکی باید مورد تشویق قرار گیرد. آگاهی روزافزون از این خطر سبب شده است، کتابداران قبول کنند که جهت جلوگیری از پیشرفت خطر باید تدابیر مهمی اندیشیده شود. حتی در بهترین شرایط اجرای پروژه ها آسان و کم خرج نیست. اما کتابداران به عنوان حافظان اصلی میراث های فرهنگی و مشوقان اولیه توسعه دانش و آموزش، نباید و در واقع نمی توانند از این موانع بهراسند.

با درک مسئله و شروع فعالیتهای عملی، باید نکاتی را به خاطر داشته باشیم. ما باید به خاطر داشته باشیم که احتیاجات محلی، برای حفاظت و الزامات اشتراک منابع، مانند هم هستند و تضاد بین آنها، در محدوده زمانی و مکانی خاصی پیش خواهد آمد. باید به خاطر داشته باشیم که کوششهای تعاونی، سنگینی بار مسوولیت و هزینه را بین کتابخانه ها تقسیم می کند. کتابخانه ها در این مورد، قبل از اینکه سازمانها و انجمنهای ملی اقدام کنند، باید اعمال لازم را انجام دهند. البته در این راستا، رهبری و هدایت آنها اجتناب ناپذیر است.

منابع

- Deal, C.W. "the Administration of International Exchange in Academic Libraries, A Survey", Library Acquisitions, 13, no 3 (89), 199-207.
- Harris, M. "External Users of a University Library. "Australian Academic and Research Libraries, 20 (December 89), 217-219.
- Ison, J.B. "Dynamics of Future Cooperation." Wilson Library Bulletin, 65 (May 91), 41-2+
- Kruger, B. "Automating preservation of Information in RLIN. "Library Rescores and Technical Services, 32 (April 88), 116-26.
- Lenzini, R.T. and Shaw, W, "Creating a new Definition of Library Cooperation: Past, Present and Future Models. "Library Administration Managements, 5(Wint 91), 37-40.

- "Mellon Grant to Support International Cooperation Preservation "Wilson Library Bulletin, 64 (March 90), 14-15.

- Stam, d.H. International Programs in Preservation. "Library Association (1987). 10-16. 10-16.

پرو، شگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی